

RASMIY-IDORAVIY USLUB VA HUJJATCHILIK TILINING LINGVISTIK FUNKTSIONAL TAHLILI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.057>

Matyoqubova Laylo
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya: Ushbu tezis rasmiy-idoraviy uslub hamda hujjatchilik tili birliklarining funksional-lingvistik xususiyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi hujjat matnlarida normativlik, standartlashuv va pragmatik yoʻnaltirilganlikning til vositalari orqali namoyon boʻlish mexanizmlarini aniqlashdir. Metodologiya sifatida funksional stilistika, diskurs tahlili va matn lingvistikasining qiyosiy-analitik yondashuvlari qoʻllanildi. Ilmiy yangilik rasmiy matnlarning kommunikativ vazifasi bilan sintaktik qoliplash oʻrtasidagi bogʻlanishni izohlashdadir.

Kalit soʻzlar: rasmiy-idoraviy uslub, hujjatchilik tili, normativlik, standartlashuv, rekvizit, qolip sintaksis, pragmatika

LINGUISTIC FUNCTIONAL ANALYSIS OF OFFICIAL- DEPARTMENTAL STYLE AND DOCUMENTARY LANGUAGE

Matyokubova Laylo
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract: This thesis examines the functional-linguistic properties of the official administrative style and the language of documentation. The aim is to identify how normativity, standardization, and pragmatic orientation are encoded through linguistic means in document texts. The methodology combines functional stylistics, discourse analysis, and comparative analytical tools of text linguistics. Scientific novelty is achieved by explaining the link between communicative goals and the use of syntactic templates and stable terminological patterns in official documents.

Keywords: official administrative style, documentary language, normativity, standardization, document requisites, template syntax, pragmatics

Kirish. Rasmiy-idoraviy uslub ijtimoiy institutlar faoliyatida boshqaruv, tartibga solish va huquqiy-axborot almashinuvini taʼminlaydigan kommunikativ tizim sifatida namoyon boʻladi. Bu uslubning til birliklari badiiy-estetik taʼsirdan koʻra, aniq maʼno, interpretatsiya birxilligi va huquqiy-amaliy natijadorlikka yoʻnaltiriladi. Shuning uchun rasmiy matnlarning lingvistik tabiatini funksional nuqtai nazardan tahlil qilish,

avvalo, “matn nima uchun tuziladi” degan savolga javob izlashni taqozo etadi: buyruq berish, huquqiy majburiyatni belgilash, ma’lumotni qayd etish, kelishuvni rasmiylashtirish, ijro intizomini nazorat qilish. Mazkur maqsadlar rasmiy matnda semantik noaniqlikni cheklashga, ko‘p ma’nolilikni minimal darajaga tushirishga va til tanlovini me’yoriy qoliplarga bo‘ysundirishga olib keladi [1]. Natijada rasmiy-idoraviy uslub tilning “variativ” imkoniyatlarini qisqartiradi, biroq aynan shu qisqartirish matnning huquqiy va boshqaruv qiymatini oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hujjatchilik tili rasmiy-idoraviy uslubning eng standartlashgan ko‘rinishi bo‘lib, u muayyan rekvizitlar tizimiga tayanadi: sarlavha, sana, raqam, manzil, ijrochi, imzo, muhr, ilova qaydlari va boshqa rasmiy belgilovchilar matnning tashkiliy karkasini hosil qiladi. Rekvizitlar matnning “til”dan tashqari ko‘ringan qismi bo‘lsa-da, ular hujjat diskursining semantik-pragmatik yo‘nalishini belgilaydi: kim kimga murojaat qilmoqda, qanday vakolat bilan, qaysi muddatda, qaysi bandlar asosida. Shu ma’noda hujjat matnining lingvistik tahlili rekvizitlar bilan matnning leksik-sintaktik qatlamlari o‘rtasidagi bog‘lanishni ham qamrab olishi zarur. Masalan, “buyuraman”, “tasdiqlansin”, “topshirilsin” kabi performativ fe’llar ko‘pincha hujjat turini va rekvizitlar joylashuvini ham “oldindan” belgilaydi; ularning semantikasi nafaqat harakatni bildiradi, balki institutsional vakolatni ham kodlaydi [5]. Demak, hujjatchilik tilida fe’l tanlovi oddiy grammatika masalasi emas, balki huquqiy kuchga ega nutqiy aktning formal ko‘rinishidir.

Rasmiy matnlarning funksional tahlilida normativlik markaziy kategoriya hisoblanadi. Normativlik ikki qavatda ko‘rinadi: til me’yorlariga muvofiqlik va hujjat tuzish me’yorlariga muvofiqlik. Birinchi qavatda imlo, punktuatsiya, terminlarning bir xilligi, ko‘makchi so‘zlar va kelishiklarning izchil qo‘llanishi muhim bo‘lsa, ikkinchi qavatda rasmiy qoliplar, bandlar tuzilishi, ma’lumot berish tartibi, sanalar va raqamlarning yozilishi, havolalash usuli kabi talablar ustuvor bo‘ladi [2]. Bu ikki qavatning kesishgan nuqtasida “interpretatsiya barqarorligi” yuzaga keladi: hujjat matni turli o‘quvchilar tomonidan turlicha talqin qilinmasligi kerak. Shu sababli rasmiy uslubda sinonimik rang-baranglik cheklangan, metaforik ifodalar va emotsional-ekspressiv birliklar deyarli ishlatilmaydi; ular matnning huquqiy aniqligini susaytirishi mumkin.

Standartlashuv rasmiy-idoraviy uslubning matn yaratuvchi mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Standartlashuv, bir tomondan, ma’muriy ish yuritish samaradorligini oshiradi: tayyor qoliplar tez yozishni, bir xil vaziyatlarda bir xil yechimlarni rasmiylashtirishni ta’minlaydi. Ikkinchi tomondan, u tilning individuallashuvini pasaytiradi va muallif “ko‘rinmasligi”ni kuchaytiradi. Lingvistik jihatdan bu jarayon terminologik barqarorlik, klişe birikmalar, predikativ qoliplar va bandli sintaksis orqali ro‘yobga chiqadi. Masalan, “mazkur”, “ushbu”, “yuqorida qayd etilgan”, “belgilangan tartibda”, “amaldagi qonunchilikka muvofiq” kabi birliklar rasmiy matnning deiktik

tizimini va intertekstual bog‘lanishlarini tartibga soladi, matn ichida havola va ko‘rsatishning aniq mexanizmini yaratadi [3]. Bunda deiksis badiiy matndagidek tasviriy emas, balki huquqiy aniqlashtiruvchi vazifani bajaradi: “qaysi hujjat”, “qaysi band”, “qaysi muddat” degan savollarga bitta talqin darajasida javob beradi.

Natija va muhokamalar. Rasmiy-idoraviy uslubning leksik qatlami, avvalo, terminlar va nomlovchi birliklar bilan xarakterlanadi. Terminlar predmetni nomlash bilan birga institutsional tartibni ham “ko‘rsatadi”: “buyruq”, “farmoyish”, “qaror”, “dalolatnoma”, “ariza”, “shartnoma”, “ishonchnoma” kabi hujjat nomlari matnning janrini belgilaydi va shu orqali kutiladigan sintaktik-struktura modelini faollashtiradi. Shu nuqtada janr va til o‘zaro shartlangan: janr o‘z talablarini tilga yuklaydi, til esa janrni tanituvchi signallarni beradi. Rus va xalqaro funksional stilistika an‘analarida rasmiy uslubning “regulyativ” vazifasi alohida ta’kidlanadi: u real harakatni boshqaradi, mas’uliyatni taqsimlaydi, bajariladigan ishni normaga aylantiradi [4]. O‘zbek hujjatchilik tilida ham regulyativlik “majburiyat” va “vakolat” semantikalarini kodlaydigan modallik vositalari orqali mustahkamlanadi: “lozim”, “shart”, “majbur”, “taqiqlanadi”, “ruxsat etiladi” kabi birliklar matnning irodaviy yo‘nalishini belgilaydi.

Sintaktik jihatdan hujjatchilik tili “qolip sintaksis”ga tayanadi. Bu hodisa gaplarning ko‘pincha murakkab aniqlovchilar bilan kengayishi, otlashgan konstruktsiyalar, majhul nisbat va nominalizatsiyaning faol qo‘llanishida ko‘rinadi. Nominalizatsiya rasmiy matnda jarayonni shaxsdan ajratib, “hodisa” yoki “amal” sifatida obyektivlashtiradi: “bajarish”dan ko‘ra “bajarilishi”, “tasdiqlash”dan ko‘ra “tasdiqlanishi” kabi shakllar ijrochini ikkinchi planga suradi, natijada matn shaxssiz va institutga xos ohangda yangraydi. Bu shaxssizlantirish ba’zan mas’uliyatni “yashirish” emas, balki hujjatning institut nomidan gapirishini ta’minlashdir; chunki rasmiy diskursda “men” emas, “tashkilot” yoki “vakolat” markaziy subyektga aylanadi [1]. Shuningdek, bandli tuzilma, raqamlangan bo‘limlar, shart-oqibat munosabatlarini qat’iy belgilovchi bog‘lovchilar (“agar”, “taqdirda”, “shunda”) rasmiy matnda mantiqiy izchillikni kuchaytiradi va ijro jarayonida bahsli talqin ehtimolini kamaytiradi.

Pragmatik jihatdan rasmiy-idoraviy uslub “adresatning huquqiy maqomi”ni hisobga olgan holda quriladi. Muomala etiketi, murojaat shakllari, lavozim nomlari, tashkiliy birliklarning to‘liq va qisqartirilgan nomlari, shuningdek, “siz” shaklining me’yoriy qo‘llanishi rasmiy kommunikatsiyaning ierarxik tabiatini ko‘rsatadi. Bunda muloyimlik strategiyasi badiiy yoki so‘zlashuv uslubidagidek subyektiv munosabatni ifodalash uchun emas, balki institutsional masofa va tartibni saqlash uchun xizmat qiladi. Hujjat matnlarida presuppozitsiya ham boshqacha ishlaydi: o‘quvchi muayyan huquqiy yoki idoraviy kontekstni bilishi “kutiladi”, shu sababli ko‘plab atamalar izohsiz beriladi. Biroq zamonaviy hujjatchilik amaliyotida tushunarlilik talabining ortib borishi, ayniqsa, fuqarolarga yo‘naltirilgan hujjatlarda, ortiqcha kantselyarizmni

kamaytirish va sintaktik og'irlikni yengillashtirish zaruratini yuzaga chiqarmoqda [6]. Bu jarayon rasmiy uslubning "aniqlik" talabini buzmasdan, uni kommunikativ qulaylik bilan muvozanatlash masalasi sifatida ko'rilishi lozim.

Rasmiy matnlarning funksional tahlili, shuningdek, intertekstual bog'lanishlarni ham qamrab oladi. Hujjatlar ko'pincha boshqa hujjatlarga, me'yoriy aktlarga, buyruq va qarorlarga tayanadi; bunday bog'lanishlar matn ichida havola birliklari orqali ifodalanadi. Havola rasmiy diskursda dalillash vositasi emas, balki vakolatni legitiqlashtirish vositasidir: matn o'z kuchini "yuqori" yoki "oldingi" hujjat bilan bog'lab mustahkamlaydi [4]. Shu nuqtada hujjat tili "institutsional xotira"ni shakllantiradi: oldingi qarorlar, tartiblar va bandlar yangi matnlarda qayta ishlanadi, standart formulalar orqali davom ettiriladi. Natijada rasmiy-idoraviy uslub sinxron tizim bo'lish bilan birga, diaxron barqarorlikka ham ega bo'ladi, ya'ni qoliplar vaqt davomida asta-sekin yangilanadi, lekin keskin uzilishlarga kam uchraydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, rasmiy-idoraviy uslub va hujjatchilik tili funksional jihatdan regulativ, normativ va pragmatik yo'naltirilgan kommunikatsiya turini tashkil etadi. Tadqiqot natijalari rasmiy matnlarda standartlashuv va qolip sintaksis interpretatsiya barqarorligini ta'minlashini, terminologik turg'unlik esa huquqiy aniqlikni kuchaytirishini ko'rsatdi. Rekvizitlar tizimi matnning tashkiliy-mazmuniy karkasini belgilab, performativ fe'llar va modallik vositalari bilan birgalikda hujjatning institutsional kuchini yuzaga chiqaradi. Shuningdek, zamonaviy hujjatchilikda tushunarlik talabi ortib borayotgani rasmiy uslubning ichki me'yorlarini qayta muvozanatlash, ya'ni aniqlikni saqlagan holda ortiqcha kantselyarizmni qisqartirish zaruratini ilmiy asosda ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev M. B. Matn lingvistikasi. Toshkent, Fan, 2008. 256 b.
2. Mengliyev B. R. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent, Akademnashr, 2019. 320 b.
3. Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Стилистика. Москва, Айрис-пресс, 2016. 368 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва, Наука, 1986. 640 с.
5. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford, Oxford University Press, 1962. 176 p.
6. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, Cambridge University Press, 2019. 576 p.